

Ілин Л. М.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»
ORCID: 0000-0002-4319-2327

ДЕФОРМАЦІЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ПІД ВПЛИВОМ ПРАВОВИХ НАРАТИВІВ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті здійснено загальнотеоретичний аналіз деформації правової культури під впливом правових наративів як стійких дискурсивних конструкцій, що формують суспільні уявлення про право, справедливість, легітимність влади та межі допустимого державного примусу. Актуальність теми зумовлена інтенсифікацією глобалізаційних і цифрових процесів, політичною поляризацією та інформаційними війнами, які змінюють умови продукування і поширення правових смислів, сприяючи їх спрощенню, ідеологізації та маніпулятивному використанню. Метою дослідження є концептуальне осмислення механізмів, через які правові наративи здатні викривляти, модифікувати або руйнувати правову культуру, а також окреслення індикаторів такої деформації на рівні довіри до правових інститутів і практик правомірної поведінки. Методологічну основу становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи (аналіз і синтез, системно-структурний і функціональний підходи, дискурсивний та інтерпретаційний аналіз). Теоретичний каркас сформовано шляхом синтезу ідей М. Фуко (влада/знання та «режими істини»), Р. Дворкіна (право як інтерпретаційна цілісність і наративна послідовність) і Ю. Габермаса (комунікативні механізми легітимації права). Обґрунтовано, що правові наративи виконують не описову, а конститутивну функцію: вони структурують правосвідомість, задають рамки оцінки законності та визначають готовність суб'єктів визнавати правові рішення як справедливі й обов'язкові. Показано, що деформація правової культури має системний характер і проявляється в розриві між нормативним змістом права та його соціальним сприйняттям, у зростанні правового інфантилізму й нігілізму, а також у кризі легітимності, спричиненій спотворенням публічного дискурсу. Зроблено висновок, що протидія деформаційним процесам потребує поєднання інституційних реформ із формуванням відкритого, плюралістичного правового дискурсу, розвитком правової освіти та підвищенням стійкості суспільства до маніпулятивних наративів.

Ключові слова: *правова культура, деформація правової культури, правові наративи, правовий дискурс, правосвідомість, легітимність права, довіра до правових інститутів, правовий нігілізм.*

Ilyn L. M. Deformation of legal culture under the influence of legal narratives: a general theoretical perspective

Abstract. The article provides a general theoretical analysis of the deformation of legal culture by legal narratives, as stable discursive constructs that shape social perceptions of law, justice, the legitimacy of power, and the limits of permissible state coercion. The relevance of the topic is обусловлена by the intensification of globalization and digitalization processes, political polarization, and information wars, which transform the conditions for the production and dissemination of legal meanings, contributing to their simplification, ideologization, and manipulative use. The purpose of the study is to conceptualize the mechanisms by which legal narratives distort, modify, or undermine legal culture, and to identify indicators of such deformation in trust in legal institutions and lawful behavior. The methodological basis of the research consists of general scientific and special legal methods (analysis and synthesis, systemic-structural and functional approaches, discursive and interpretative analysis). The theoretical framework is formed through the synthesis of the ideas of M. Foucault (power/knowledge and “regimes of truth”), R. Dworkin (law as interpretative integrity and narrative continuity), and J. Habermas (communicative mechanisms of the legitimation of law). It is substantiated that legal narratives perform not a descriptive but a constitutive function: they structure legal

consciousness, set the frameworks for assessing legality, and determine subjects' willingness to recognize legal decisions as fair and binding. It is shown that the deformation of legal culture has a systemic character and manifests itself in the gap between the normative content of law and its social perception, in the growth of legal infantilism and nihilism, and in a crisis of legitimacy caused by the distortion of public discourse. It is concluded that counteracting deformation processes requires a combination of institutional reforms with the formation of an open, pluralistic legal discourse, the development of legal education, and the strengthening of society's resilience to manipulative narratives.

Key words: *legal culture, deformation of legal culture, legal narratives, legal discourse, legal consciousness, legitimacy of law, trust in legal institutions, legal nihilism.*

Вступ. В сучасному суспільстві правова культура дедалі більше формується не лише через систему нормативно-правових приписів та інституційні механізми, а й через домінуючі правові наративи – стійкі дискурсивні конструкції, що визначають суспільні уявлення про право, справедливість, легітимність влади та межі допустимого державного примусу. Більше того, умови глобалізації, цифровізації комунікацій, політичної поляризації та інформаційних війн спричиняють трансформацію таких наративів, що нерідко супроводжується їх спрощенням, ідеологізацією або маніпулятивним використанням.

Сама деформація правової культури проявляється насамперед у розриві між нормативним змістом права та його соціальним сприйняттям, у зниженні рівня правової довіри, легітимності правових інститутів і готовності громадян дотримуватися правових норм. У цьому контексті правові наративи можуть виконувати як конструктивну функцію – сприяти утвердженню цінностей верховенства права, прав людини та демократичних принципів, так і деструктивну – легітимізувати правовий нігілізм, виправдовувати авторитарні практики або підмінити правові категорії політичними гаслами.

З огляду на зазначене, актуальним з наукової точки зору є питання системного впливу правових наративів на процеси трансформації та деформації правової культури. Тобто, виникає потреба концептуального осмислення взаємозв'язку між правовими наративами та правовою культурою, виявленні чинників її деформації та визначенні напрямів теоретичного й практичного реагування на ці процеси, що зумовлює наукову значущість і практичну доцільність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з проблематики правової куль-

тури та правових наративів характеризуються міждисциплінарністю, поєднанням філософсько-правових, соціологічних і теоретико-правових підходів та зростанням уваги до дискурсивної природи права. У наукових працях простежується закономірність переходу від нормативістського розуміння права до його інтерпретаційного й комунікативного осмислення, а також тенденція до аналізу легітимності права через призму суспільної довіри, символічних смислів і владних практик. Водночас емпіричні соціологічні дослідження демонструють стійкий зв'язок між рівнем довіри до правових інститутів і станом правової культури, що підтверджує системний характер її деформацій у сучасних суспільствах.

Методологічною основою дослідження стали праці О. Балакіревої, Р. Дворкіна, К. Дмитренка, Р. Дробота, Л. Запорожцевої, Г. Коваленко, В. Клименка, Т. Тичини, Р. Флінна, М. Фуко та ін.

Метою статті є загальнотеоретичний аналіз феномену деформації правової культури під впливом правових наративів у межах теорії держави і права й визначення механізмів, завдяки яким правові наративи можуть викривляти, модифікувати чи руйнувати правову культуру.

Виклад основного матеріалу. Проблема деформації правової культури під впливом викривлених правових наративів є надзвичайно актуальною в період швидких соціально-політичних змін та інформаційних впливів. Деформація правової культури проявляється у тому, що в носіїв правосвідомості формуються спотворені уявлення про право і негативне ставлення до законності та правопорядку, що врешті-решт призводить до протиправної поведінки [12, с. 21].

Ключовою ознакою деформації правової культури є зниження рівня довіри громадян

до правоохоронних органів. Власне, в Україні, подібні процеси впродовж останнього десятиліття набули негативної тенденції. Так, в 2014 р. рівень довіри українського суспільства до поліції та прокуратури становив відповідно 22,3% та 17,5% [1, с. 11-15; 12, с. 40]. У 2016 р. рівень довіри до судової системи та прокуратури становив відповідно 10,5% та 9,9% [9]. Така тенденція зберігалася, і в 2019 р., згідно опитувань Фонду Демократичних ініціатив ім.І. Кучеріва, українці найбільше не довіряли судовій системі (баланс довіри-недовіри складав 62%) [10]. Власне, й в умовах війни, рівень довіри громадян до органів суду та прокуратури не підвищується. Згідно даних КМІС, у 2024-2025 рр. рівень довіри до суду складав 15%, а прокуратури – 12%, а поліції – 46% [11]. З іншого боку, спостерігається і певна позитивна тенденція, адже паралельно зростанню кількості громадян, які не довіряють правоохоронним органам, зростає й кількість громадян, що висловлюють довіру. Так, для прикладу за час з 2018 до 2025 р. рівень довіри громадян до органів прокуратури зріс з 19% до 29% [4].

Представлені статистичні дані, свідчать про системний і стійкий характер деформації правової культури України, що проявляється передусім у хронічно низькому рівні довіри громадян до судових і правоохоронних інституцій. Тривале збереження негативних показників довіри свідчить про кризу легітимності правозастосовної діяльності та недостатню ефективність інституційних реформ у сфері правосуддя й правоохоронної діяльності. Водночас фрагментарне зростання рівня довіри до окремих органів, зокрема прокуратури та поліції, вказує на неоднорідність правової свідомості суспільства та суперечливість процесів трансформації правової культури. Така поляризація суспільних оцінок є ознакою перехідного стану правової системи, у якому співіснують елементи традиційної недовіри та нові практики правової легітимності. Деформація правової культури виявляється не лише у ставленні до інституцій, а й у зміні моделей правової поведінки, що формуються під впливом соціально-політичних криз і воєнних викликів. Низький рівень довіри до суду як ключового інституту

правової держави особливо загострює проблему верховенства права та підриває ефективність механізмів правового регулювання. У сукупності ці тенденції засвідчують, що деформація правової культури в Україні є не ситуативним явищем, а результатом глибоких структурних дисфункцій правової системи.

На зазначені процеси деформації правової культури істотно впливають правові нарративи, які формують суспільні уявлення про право, справедливість, легітимність влади та ефективність правових інститутів. Саме через домінуючі правові дискурси закріплюються моделі довіри або недовіри до суду, прокуратури та правоохоронних органів, що визначає характер правосвідомості громадян. Нарративи, які виправдовують правовий нігілізм, вибіркоче правозастосування або примат політичної доцільності над правом, сприяють поглибленню кризових явищ у правовій культурі. Водночас альтернативні нарративи, орієнтовані на верховенство права, права людини та інституційну відповідальність, здатні виконувати трансформаційну функцію. У зв'язку з цим особливої наукової ваги набуває аналіз теоретичної природи правових нарративів, їх генези, структури та змісту. Простеження еволюції цих нарративів дозволяє глибше зрозуміти механізми формування правової культури та визначити потенційні напрями її відновлення в умовах сучасних соціально-політичних трансформацій.

Аналіз деформації правової культури неможливий без звернення до теоретичних концепцій, які пояснюють роль дискурсу та нарративу у формуванні соціальної і правової реальності. У сучасній філософсько-правовій думці правові нарративи розглядаються не лише як вторинні інтерпретації права, а як самостійні чинники, що визначають способи його осмислення, легітимності та практичного застосування. У цьому контексті особливого значення набувають ідеї М. Фуко, Р. Дворкіна та Ю. Габермаса, які дозволяють комплексно осмислити взаємозв'язок між владою, дискурсом, інтерпретацією та легітимністю права.

Одним із перших, хто запропонував радикально новий підхід до розуміння дискурсу як механізму формування знання і соціальної реальності, був французький мислитель

М. Фуко. Центральним у його концепції була теза про нерозривний зв'язок влади і знання, зокрема про те, що дискурс не лише відображає реальність, а й конструює її, визначаючи рамки можливого мислення і допустимих інтерпретацій [7, с. 298]. У правовій сфері це означає, що право постає не лише як система норм, а як дискурсивна практика, у межах якої визначається зміст понять «законність», «справедливість», «злочин», «покарання».

Згідно з М. Фуко, кожне суспільство формує власний «режим істини» в – систему дискурсів, які визнаються легітимними і функціонально істинними [13]. Саме ці дискурси визначають домінантні правові нарративи та впливають на формування правової культури. Якщо в суспільстві закріплюється нарратив, що ототожнює право з волею політичної влади, право втрачає статус автономної цінності й перетворюється на інструмент домінування [5, с. 254]. У такому випадку правова культура набуває деформованого характеру, оскільки громадяни перестають сприймати право як вираження справедливості та загального блага.

М. Фуко також показав, що модерна влада діє не лише через репресивні механізми, а через дисципліну і нормалізацію. Деформація правової культури, відповідно, може відбуватися не лише через формальні правові норми, а й через повсякденні дискурсивні практики, які формують уявлення про «нормальність» певних правових явищ. Звідси, на думку мислителя, випливає необхідність критичного аналізу правових нарративів як прихованих механізмів легітимації нерівності, свавілля або вибіркового правозастосування [13].

Інший вимір аналізу правових нарративів запропонував американський вчений Р. Дворкін, який розглядав право як інтерпретаційний процес. Вчений пропонує розглядати право як цілісну нарративну структуру, що формується в процесі історичного розвитку правової практики [8, с. 11]. Кожне судове рішення, законодавчий акт або доктринальне тлумачення є новим «розділом» цього роману, який має бути узгоджений із попередніми та спрямований на реалізацію фундаментальних моральних принципів [14, р. 214].

Р. Дворкін підкреслював, що право не може бути зведене до механічного застосування норм. Воно передбачає інтерпретацію, спрямовану на досягнення внутрішньої цілісності правової системи. У цьому сенсі правові нарративи виступають не лише описом правової реальності, а способом її морального осмислення [2, с. 196]. Якщо інтерпретаційний вимір права нівелюється, а правозастосування набуває формалістичного або утилітарного характеру, правова культура деградує.

Власне, концепція Р. Дворкіна дозволяє побачити, що деформація правової культури пов'язана не лише з порушенням норм, а й з руйнуванням нарративної цілісності права. Коли право перестає сприйматися як морально значуща історія про справедливість, воно втрачає культурний і символічний вимір, що неминуче веде до зниження довіри до правових інститутів.

Концепція Р. Дворкіна виникла як відповідь на виклики правового позитивізму. На відміну від позитивістів, які відокремлювали право від моралі, Р. Дворкін інтегрував моральне судження в саму структуру права через вимогу інтерпретації. Підкреслюючи роль нарративу, він стверджував, що право – це не статичний набір правил, а живий процес осмислення цінностей [2, с. 196]. Якщо цей процес підміняється формальним застосуванням норм без урахування принципів, правова культура деградує.

Ще іншу позицію зайняв німецький вчений Ю. Габермас, який запропонував концепцію права як результату комунікативної взаємодії. На відміну від М. Фуко, який акцентував на владному характері дискурсу, Ю. Габермас розглядав дискурс як потенційно раціональний процес досягнення згоди. Легітимність правових норм, за Ю. Габермасом, ґрунтується на можливості їх раціонального обґрунтування в умовах вільного і недеформованого публічного обговорення [3, с. 40].

У цьому контексті правові нарративи виступають результатом комунікативної взаємодії між державою і громадянським суспільством. Якщо публічний дискурс створюється – через маніпуляцію медіа, домінування вузьких інтересів або політичну

пропаганду – право втрачає легітимність. Формально зберігаючи нормативну силу, воно перестає сприйматися як справедливе та обов'язкове, що є ключовою ознакою деформації правової культури [15].

Запропонована Ю. Габермасом концепція комунікативної дії дає змогу обґрунтувати, що криза довіри до суду, прокуратури та інших правових інститутів має не тільки інституційно-організаційну, а й дискурсивно-легітимізаційну природу, оскільки суспільне визнання права формується через процедури публічного обговорення й раціонального обґрунтування норм. У цій площині правовий нарратив виступає не периферійним «супровідним» явищем, а механізмом, який транслює смисли права в публічний простір і забезпечує (або, навпаки, підриває) відчуття його справедливості та обов'язковості. Якщо комунікація в публічній сфері стає спотвореною – через маніпулятивні медійні рамки, домінування односторонніх інтересів, популістські спрощення чи інституційну закритість – правові нарративи втрачають здатність виконувати інтегративну функцію та перетворюються на інструмент поляризації. Унаслідок цього виникає розрив між «фактами» функціонування правових інститутів і «нормативними очікуваннями» громадян, що підважує підґрунтя легітимності правозастосування. Відтак деформація правової культури постає як системний ефект руйнування комунікативних механізмів легітимізації: право формально зберігає чинність, проте перестає сприйматися як результат спільної волі та раціональної згоди, а отже – втрачає символічний авторитет і здатність бути ціннісним орієнтиром правомірної поведінки.

Синтез зазначених теоретичних підходів дозволяє розглядати правові нарративи як ключовий механізм формування і трансформації правової культури. Владні нарративи, що нав'язують односторонню інтерпретацію права, сприяють викривленню правових цінностей. Ідеологізація права, міфологізація законодавства, вибіркове правозастосування та формування антиправових дискурсів поступово руйнують довіру до правових інститутів.

Деформація правової культури проявляється не лише у порушенні правових норм, а й у трансформації правової свідомості – від правового інфантилізму до правового нігілізму. Поширення нарративів недовіри до права формує стійкі моделі антиправової поведінки, що підривають основи правопорядку.

В умовах інформаційного суспільства особливого значення набуває роль медіа як простору конкуренції правових нарративів. Маніпуляція масовою свідомістю, спрощення правових проблем і політизація правового дискурсу призводять до кризи легітимності права. У такій ситуації правова культура втрачає інтегративну функцію і перетворюється на поле символічного конфлікту.

В минулом, є чимало прикладів, коли офіційні нарративи виправдовували відхід від верховенства права. Наприклад, в авторитарних режимах пропагувалася ідея, що «закон – це те, що наказує вождь»: у нацистській Німеччині утвердився Führerprinzip (принцип фюрера), за яким воля А. Гітлера фактично стала джерелом права, а в сталінському СРСР гасло «революційної доцільності» дозволяло ігнорувати норми заради партійних цілей. Подібні оповіді легітимували репресивні заходи, підриваючи фундаментальні правові цінності. Право починало ототожнюватися в масовій свідомості не з справедливістю, а з примусом і насиллям. Як наслідок, громадяни втрачали віру в неупередженість правових інституцій і все менше були готові добровільно підкорятися законам. У теоретичному вимірі це підтверджує концепція М. Фуко – влада через дискурс визначає, що вважати «істинним» у праві [13]. Якщо владний нарратив успішно нав'язується, він може перекодувати колективні уявлення про право – аж до виправдання очевидно несправедливих практик як нібито законних.

Іншим механізмом деформації є міфологізація правової реальності. Влада або домінуюча ідеологія може створити навколо права своєрідний міф – систему образів і гасел, що замінюють собою реальний зміст правових норм. Наприклад, авторитарні режими нерідко підтримують культ основного закону (конституції), урочисто називаючи його

«священним» і непорушним, але при цьому регулярно його порушують; закон перетворюється на порожній символ, частину офіційного міфу. У тоталітарних державах право оголошували «втіленням вищої ідеї» (класової, расової тощо), тоді як реальне законодавство порушувало базові принципи гуманності. Міфологічний наратив сприяє тому, що суспільство сприймає навіть абсурдні чи антигуманні акти як належне. Запорожцева Л. зазначає, що правовий дискурс здатен міфологізувати життя людей, відриваючи його від реальності – яскравим прикладом служать різні правові фікції, коли штучні конструкції видаються за істину [6, с. 20]. Ідеологічний наратив також може впроваджувати подвійні стандарти: офіційно проголошуються високі правові цінності, але практично закон застосовується вибірково.

Деформація правової культури має складну багаторівневу природу і, як правило, розпочинається з трансформації правової свідомості особистості. На початковому етапі вона проявляється у формі правового інфантилізму, що характеризується низьким рівнем правової поінформованості, пасивністю у правовій сфері та схильністю перекладати відповідальність за реалізацію прав і обов'язків на державу. Такий стан правосвідомості створює підґрунтя для подальшого розвитку більш глибоких деформацій, зокрема правового нігілізму, який виявляється у зневажливому ставленні до права, недовірі до правових інститутів і свідомому ігноруванні правових норм.

Важливим чинником посилення цих процесів є поширення відповідних правових наративів, які формують у суспільній свідомості уявлення про право як неефективний, несправедливий або суто репресивний механізм. Такі наративи можуть виникати як на основі особистого досвіду взаємодії з правовими інституціями, так і внаслідок цілеспрямованого інформаційного впливу. У сучасному інформаційному суспільстві засоби масової інформації та цифрові комунікаційні платформи перетворюються на ключові канали трансляції правових наративів, що значною мірою визначають характер суспільного сприйняття права.

Маніпулятивне використання правового дискурсу в медіапросторі призводить до спотворення комунікативних механізмів легітимації права. Унаслідок цього публічна сфера втрачає властивості раціонального діалогу, а правові проблеми редукуються до емоційно забарвлених образів і спрощених схем. Така трансформація дискурсивного середовища підриває довіру до судової системи, правоохоронних органів та інших правових інститутів, сприяючи формуванню кризового стану легітимності права.

Подальший розвиток цих тенденцій призводить до системної деформації правової культури, коли право перестає виконувати інтегративну та регулятивну функції. Формально зберігаючи чинність, правові норми втрачають статус соціально значущих орієнтирів, а суспільство поступово позбавляється спільних критеріїв справедливості та правомірності. У таких умовах виникає стан правової аномії, що супроводжується зростанням антиправових практик і руйнуванням символічного авторитету права.

Висновки. Таким чином, правові наративи не є нейтральними описами правової реальності, а виконують конститутивну функцію, формуючи зміст колективної правосвідомості, моделі правової поведінки та критерії легітимності права. Узагальнення концепцій М. Фуко, Р. Дворкіна та Ю. Габермаса дозволяє стверджувати, що спотворення правового дискурсу трансформує не лише інтерпретацію права, а й самі підвалини правової культури.

Деформація правової культури під впливом правових наративів має системний характер і проявляється на рівні правосвідомості, дискурсивних практик та інституційних механізмів. Її подолання потребує не лише інституційних реформ, а й формування відкритого, плюралістичного правового дискурсу, що забезпечує добросовісну інтерпретацію права, прозорість владних практик і реальну участь громадян у процесах правотворення. Важливу роль у цьому процесі відіграють правова освіта, академічна рефлексія та незалежні медіа, які сприяють критичному осмисленню правових наративів і зміцненню стійкості правової культури до маніпулятивних впливів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Балакірева О. М., Середа Ю. В. Соціальні зрізи українського суспільств. Київ: ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України», 2015. 77 с.
2. Дворкін Р. Цілість права. *Філософія права*; за ред. Дж. Фейнберга та Дж. Коулмена. К.: Основи, 2007. С. 183–205.
3. Дмитренко К. С. Юрген Габермас: від рефлексії до комунікації. Магістеріум. *Історико-філософські студії*. 2012. Вип. 47. С. 38-45. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1559bde5-de3f-425f-b94c-eb12651a5d90/content>.
4. Довіра до правоохоронних органів: презентовано результати першого загальнонаціонального дослідження рівня злочинності та оцінки діяльності системи правосуддя. Офіс Генерального прокурора. 2025. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/dovira-do-pravoohoronnix-organiv-prezentovano-rezultati-persogo-zagalnonacionalnogo-doslidzennya-rivnya-zlocinnosti-ta-ocinki-diyalnosti-sistemi-pravosuddya>.
5. Дробот Р.В. Методологічні принципи аналізу влади М. Фуко. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2011. Вип. 1. С. 252–258. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Drobot_Ruslan/Metodolohichni_pryntsypy_analizu_vlady_M_Fuko.pdf?PHPSESSID=6qkd1idt76k969rdo1fpsvng07.
6. Запорожцева Л. Є. Міф у масовій культурі і правовій реальності: питання співвідношення. *Наукові записки. Том 141. Філософія та релігієзнавство*. 2013. С. 18-22.
7. Клименко В. Філософія влади Мішеля Фуко: критичний погляд на західну демократію. *Гілея: наук. вісник*. 2017. Вип. 122(7). С. 297–300. URL: <https://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/21675/1/3.%20%D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>
8. Коваленко Г. В. Філософсько-правові погляди Роналда Дворкіна: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 20 с.
9. Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральної орієнтації: результати соціального дослідження. URL: http://old.razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf
10. Підсумки-2019 й прогнози на 2020-й: громадська думка. *Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва*. 2019. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2019-gromadska-dumka>
11. Рівень довіри українців до силових і правоохоронних структур – результати опитування. *Правда тут*. 2026. URL: <https://pravdatutnews.com/society/2026/01/13/71882-riven-doviry-ukrayinciv-do-sylovyh-i-pravoohoronnyh-struktur>
12. Тичина Т. Є. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність захисника. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право (галузь знань – 08 Право). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021. 257 с. URL: <https://old.karazin.ua/docs/work/dysertatsii/tyychyna-dysertatsia.pdf>.
13. Фуко М. Наглядати й карати. Народження в'язниці. К. 2020. 452 с.
14. Dworkin R. *Law's Empire*. Cambridge, Massachusetts / London, England: The Belknap Press of Harvard university Press, 1986. XIV. 471 p.
15. Flynn J. Communicative Power in Habermas's Theory of Democracy. *European Journal of Political Theory*. 2004. Volume 3, Issue 4. <https://doi.org/10.1177/14748851040459>.

Дата першого надходження статті до видання: 24.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.04.2026